

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/130590>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

Ellen van Wolde

Twee beginnen: Genesis 1 en Johannes 1

Het ene begin is het andere niet. Alleen in het licht van wat volgt, krijgt het begin betekenis. Dat is duidelijk zichtbaar in Genesis 1 en Johannes 1, twee van de beroemdste beginnen aller tijden. Welke visie dragen zij uit?

Gelijk én verschillend

Op het eerste gezicht lijken Genesis 1 (1,1-2,4a) en Johannes 1 (1,1-18) op elkaar. Zij staan aan het begin van een boek en beginnen met dezelfde openingswoorden 'in een begin', *beresjit* en *èn archèi*. Bij beide heeft het zelfstandig naamwoord 'begin' geen bepaald lidwoord, wat grammaticaal gezien nogal ongewoon is. De lezers van Johannes 1 zullen hierdoor onmiddellijk aan Genesis 1 denken en begrijpen dat hier een begin wordt beschreven dat lijkt op dat van Genesis 1, maar toch anders is.

Scheppen door woorden uit te spreken is een tweede kenmerk dat beide teksten delen. In Genesis 1 brengt God al sprekend iets tot leven; zijn woorden zijn de oorzaak en grond van alles, de schepselen het gevolg. In de proloog van Johannes vat *ho logos*, meestal vertaald met 'het Woord', in één begrip samen wat in Genesis 1 in een lange reeks scheppingsdaden beschreven staat, namelijk de scheppingskracht van het Woord. Naast deze algemene overeenkomsten verwijst Johannes 1 ook expliciet naar de schepping van het licht en het scheiden van licht en donker. Deze staan in Genesis 1 aan het begin van het scheppingsverhaal en vormen in Johannes 1 het hart van het betoog. Ten slotte, de totaliteit van het universum dat in Genesis 1 wordt geschapen, staat omschreven als 'de hemel en de aarde'. Johannes 1 gebruikt een soortgelijk woord: de *kosmos* of 'de wereld'. Kortom, de verwijzing van Johannes 1 naar Genesis 1 is zonneklaar.

Toch zijn er ook grote verschillen. Terwijl Genesis 1 verhaalt over het ontstaan van de hemel en de aarde, toont Johannes 1 geen interesse voor het ontstaan van de kosmos, maar in de komst van het Woord in de reeds bestaande wereld. Terwijl in Genesis 1 alleen de laatste scheppingsdag over mensen gaat,

houden in Johannes 1 alle verzen impliciet verband met de relatie tussen het Woord en de mensen. De proloog in Johannes is dus mensgecentreerd, en Genesis 1 niet. Er zijn nog grotere verschillen aan te wijzen in de manieren van denken in beide teksten. Het denkkader van de auteurs blijkt namelijk te verschillen, en dit heeft ook gevolgen voor hun visies op het begin.

Gods handelen in Genesis 1

Het idee dat God spreekt in Genesis 1, en dat het volgende vers het onmiddellijke resultaat toont, is, hoewel gebruikelijk, slechts ten dele waar. Het klopt voor Gods eerste spreken in vers 3, maar niet voor zijn tweede spreken (verzen 6-8), zijn vijfde (verzen 14-19), zesde (verzen 20-23), zevende (verzen 24-25) en achtste spreken (verzen 26-28); dat is voor vijftig procent van de gevallen. In de helft van alle scheppingsdaden zijn Gods sprekende activiteiten in zichzelf niet voldoende, maar volgen andere handelingen om de woorden in daden om te zetten, zoals 'maken' (*'asa*) in de verzen 7, 16 en 25 of 'scheppen' (*bar'a*) in de verzen 21-27.

Een ander opmerkelijk aspect is dat dit verhaal niet louter vertelt over de schepping, maar evenzeer over de scheiding van de geschapen elementen. Dit is allereerst zichtbaar bij het licht en de hemel. In de verzen 3-4 scheidt God het licht, en onmiddellijk daarna maakt hij een scheiding tussen het licht dat hij zojuist gemaakt heeft en de reeds vooraf bestaande duisternis. In de verzen 6-8 maakt hij het hemelgewelf als scheiding tussen de wateren boven en de wateren beneden, en de scheiding staat uitvoerig beschreven. In de verzen 14-17 richt God zich tot de lichten aan het hemelgewelf, die een scheiding moeten aangeven tussen de dag en de nacht, hetgeen daarna gebeurt. Deze drie elementen komen steeds terug in Gods handelen: zijn spreken, maken en scheiden. En de conclusie is gerechtvaardigd dat Gods scheppend spreken ten aanzien van de hemel niet louter bestaat uit 'doen zijn', maar ook 'verschillend doen zijn', 'onderscheiden' en 'onderscheid bewaren'.

En hoe staat het met de aarde? De eerste keer dat

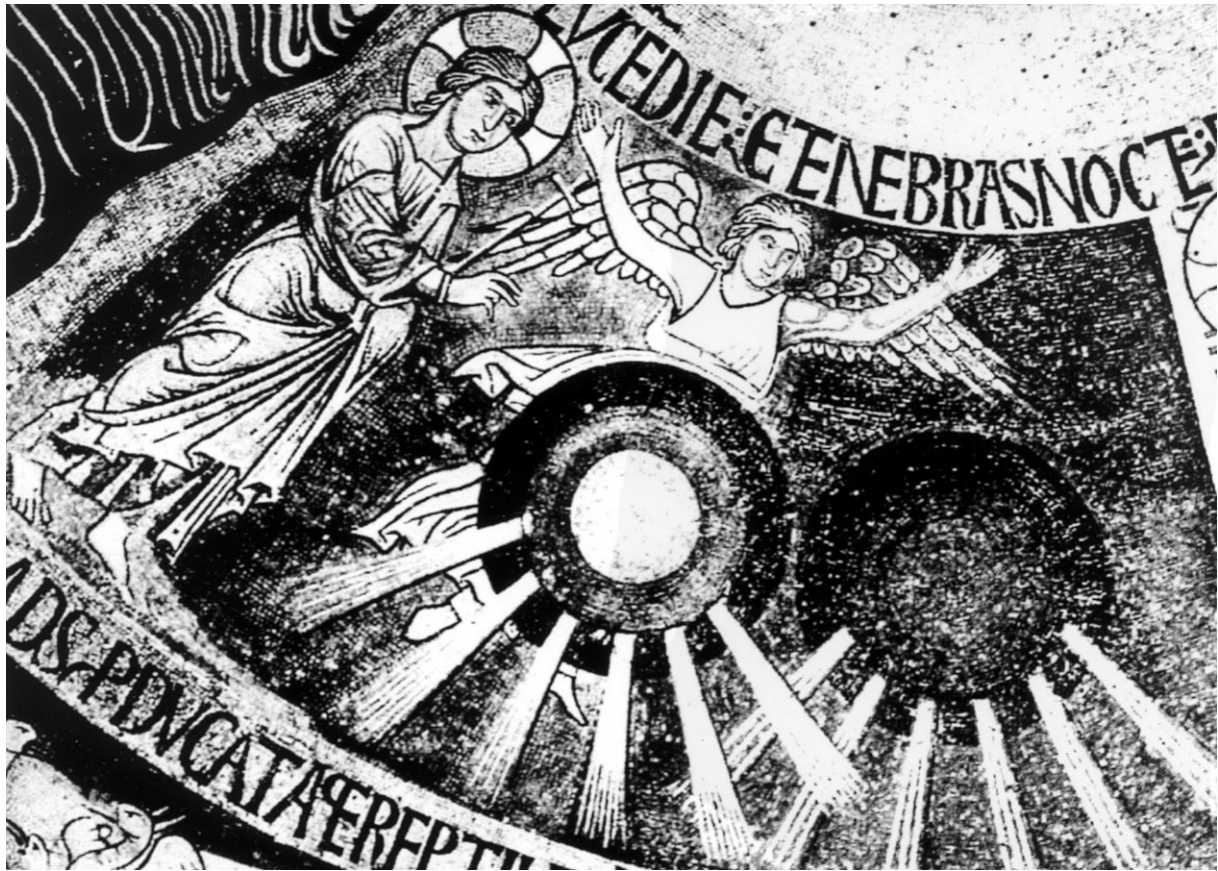
God zich, in de verzen 9-10, met de aarde bezighoudt, wordt geen enkele scheppingsactiviteit genoemd, want de aarde bestaat al. God geeft opdracht dat de wateren zich op één plaats verzamelen en de aarde zichtbaar wordt. In het toenmalige wereldbeeld was de wereld een platte schijf, waarvan de oppervlakte bestaat uit water, de wereldzee of oceaan, met in het midden daarvan de droge materie of aarde. 'Scheppen' houdt hier in dat het water naar de randen van de schijf gaat, zodat in het midden het droge tevoorschijn kan komen. Aldus wordt het natte van het droge gescheiden.

Daarna buigt God zich over de schepping van de bewoners van de aarde, en hij gebruikt daarbij tien keer het woord *min*. Dat woord betekent 'deel', 'soort' of 'species'. Hij past het toe bij de planten, de bomen, de zeedieren, de vogels en de landdieren. Zij worden alleen gemaakt en hun wordt verzocht zich te vermenigvuldigen 'naar hun eigen aard'. Differentiatie blijkt een noodzakelijke voorwaarde voor het voortbestaan van leven op aarde. Alleen bij de mens staat het woord *min* niet. God maakt de mens niet 'naar zijn eigen soort', maar 'naar ons beeld', 'op ons gelijkend', waarin de bezittelijke voornaamwoorden verwijzen naar God, en niet naar de mens zelf. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn dat de mens, anders dan de andere schepselen, geen referentiepunt in zichzelf vindt, maar in God. Wanneer God daarop nogmaals tot de mens spreekt, scheidt hij de mens niet van de andere schepselen, maar verbindt hij hem er juist mee: hij relateert de mensen aan de aarde, aan de dieren en aan de planten op de aarde.

Schepping en scheiding in Genesis 1

In een indrukwekkende studie heeft Paul Beauchamp de rol verhelderd die het concept 'scheiding' betekent in het Hebreeuwse denken. De figuur onderaan op deze bladzijde is van zijn hand en toont de speciale rol van de vierde dag: deze herhaalt de schepping van het licht en het uitspansel, maar gaat tegelijkertijd verder dan de weekstructuur omdat de lichten de religieuze feestdagen ('op gezette tijden') en seizoensfeesten aangeven. Aldus is de vierde dag verbonden met zowel de eerste als de zevende dag. Nog belangrijker zijn de drie thematische lijnen in deze figuur: (1) de lijn van het noemen en zegenen, (2) de lijn van het scheiden, onderscheiden van soorten en heilig verklaren en (3) de lijn van de dag en de nacht, de gezette tijden en de sabbat. Deze lijnen hangen nauw samen. In een uitgebreide studie van het Hebreeuwse werkwoord *hibdil* (scheiden) toont Beauchamp aan dat deze term exclusief gebruikt wordt in een religieuze of sacrale context, waar het steeds het onderscheid tussen rein en onrein aangeeft, of de scheiding tussen het heilige en het profane. Wat als heilig of rein geassocieerd wordt, moet noodzakelijkerwijs gescheiden worden van het minder heilige en onreine. Dit verklaart ook waarom in boeken als Leviticus, Deuteronomium en Ezechiël de termen *hibdil* en *min* regelmatig voorkomen (zie bijvoorbeeld Leviticus 11 en 20; Deuteronomium 14): in de lijsten van de reine en de onreine dieren geeft het werkwoord 'scheiden' het noodzakelijke onderscheid aan tussen de dieren, terwijl het zelfstandig naamwoord 'soort' gebruikt wordt in wetgeving die

dag 1	dag 2	dag 3	dag 4	dag 5	dag 6	dag 7
noemen 2x	noemen	noemen 2x		zegenen	zegenen	zegenen
SCHEIDEN	SCHEIDEN 2x	onderscheiden van soorten 3x	SCHEIDEN	onderscheiden van soorten 2x	onderscheiden van soorten 5x	HEILIG VERKLAREN
licht en duisternis			licht en duisternis			
DAG EN NACHT			DAG EN NACHT	-----		ZEVENDE DAG (SABBAT)
			GEZETTE TIJDEN			

De scheiding van licht en duisternis, mozaïek uit de dertiende eeuw in de San Marco in Venetië

het fundament vormt van deze klassen en categorieën. Daarom wil Leviticus het onderscheid tussen de diersoorten handhaven zoals dat vanaf het allereerste begin bestond. De houding van Genesis 1 tegenover differentiatie en scheiding komt uit hetzelfde denkkader voort.

Het onderscheid tussen zes scheppingsdagen en een zevende dag als rustdag getuigt van een nauw met dit denkkader samenhangende hiërarchie van waarden. Alles wat geschapen is, is goed. Maar alles is niet even goed. En ook niet alles wat goed is, is gezegend. Alleen de levende wezens en de sabbat zijn gezegend. En bovendien, niet alles wat gezegend is, is heilig. Alleen de sabbat is gezegend en heilig. De sabbat is het enige scheppingselement dat de overgang van de ene waarde naar de andere mogelijk maakt. Daarom legt Genesis 1 zo veel nadruk op scheiden en het behouden van die scheiding, want het vormt de basis van het onderscheid tussen de zes dagen en de zevende dag.

De conclusie is dat in Genesis 1 schepping en scheiding onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Het verklaart waarom deze tekst de voorkeur geeft aan vele soorten boven één soort, aan diversiteit boven

uniciteit, aan een wereld vol verschillen boven een enkelvoudige wereld. Niet eenheid, maar verscheidenheid is het ideaal van de schepping.

Het eerste deel van Johannes 1 (verzen 1-5)

De oriëntatie in de proloog van Johannes is anders. Een vergelijking tussen Johannes 1,1a en Genesis 1,1a laat zien dat in Genesis 1 'de hemel en de aarde' het referentiepunt zijn, en in Johannes 1 'het Woord'. Bovendien geeft het werkwoord 'scheppen' in Genesis 1,1a aan dat het begin wordt waargenomen als een dynamisch scheppingsproces. Johannes 1,1a heeft daarentegen het werkwoord 'zijn' ('het Woord was') als beginpunt en beschouwt het begin als een vast punt in het verleden. Niet alleen in temporeel opzicht ligt het begin vast, ook in ruimtelijk opzicht: het Woord was 'bij God'. Het drukt een stabiele situatie uit. Vers 1c ten slotte geeft aan dat het Woord tot de klasse of categorie 'God' behoort en laat de goddelijke kwaliteit van het Woord zien. De verzen 1a, 1b en 1c geven samen dus een beschrijving van de nauwe relatie tussen het Woord en God in tijd, plaats en kwaliteit. Vers 2 herhaalt deze drie

De schepping van zon, maan en sterren, mozaïek uit de dertiende eeuw in de San Marco in Venetië

eigenschappen. Dit Woord behoort tot dezelfde natuur als God en deelt met God hetzelfde kader van tijd en plaats.

Het perspectief dat in de verzen 1-2 de relatie tussen het Woord en God betreft, verschuift in de verzen 3-5 naar de relatie tussen het Woord en de niet-goddelijke wereld. Opnieuw blijft het Woord het referentiepunt. Het tijdsframe verschuift in vers 3 naar het verleden: alle dingen zijn door het Woord 'geworden', en dit vers drukt de rol van het Woord in de schepping in het verre verleden uit. Dit verschuift in vers 4 naar de gebeurtenissen die in het verleden plaatsvonden en voortduren in het heden. Begin en voortduren van het begin worden op het conto geschreven van het Woord: 'wat in hem tot leven was gekomen, had leven'. In vers 5a verschuift de blik naar de tegenwoordige tijd: 'het licht schijnt'. Dit is de climax: het licht schijnt in de duisternis tot op de dag van vandaag. Het licht wordt gelijkgesteld met het leven, dat op zijn beurt gelijk is aan het Woord. Vers 5b beschrijft de relatie tussen dit licht en de duisternis: 'Het licht schijnt in de duisternis, maar de duisternis had het niet overwonnen.' De tegenstelling tussen heden en verleden en die tussen licht en

duisternis liggen aan de basis van vers 5. Licht behoort tot het heden, duisternis tot het verleden. Zij sluiten elkaar uit in de tijd en in de ruimte. Het is óf duisternis óf licht.

De verzen 6-13 en 14-18 in Johannes 1

Met de komst van Johannes de Doper begint een nieuw deel in de proloog. Deze persoon is niet zelf het licht, maar getuigt van het licht. Doel van dit getuigenis is 'dat allen door hem tot geloof komen' (vers 7c). Na vers 9 verdwijnt de Doper, en verschijnt het Woord weer in zijn verschijningsvorm als 'het licht'. 'Het licht komt in de wereld' (vers 9c) en 'is in de wereld' (vers 10a), en de wereld 'komt tot bestaan door hem' (vers 10b). De ruimtelijke eenheid tussen het licht en de wereld wordt zo steeds sterker. Uiteindelijk is deze band in het volgende vers (11a-11b) zo sterk dat de wereld 'de zijne' wordt genoemd, en de mensen 'zijn mensen' heten. De negatieve reactie komt dan ook als een klap. Het licht kwam bij zijn eigen mensen, maar zij namen het niet aan. Toch eindigt ook deel 2 positief: zij die geloven in het Woord, krijgen het vermogen kinderen van God te

worden. 'Zij die geloven', staan helemaal aan het einde van deze perikoop, op hen ligt alle nadruk. Omdat ook het werkwoord in de tegenwoordige tijd staat, ligt het laatste accent op het heden, op de tijd van de lezers van Johannes: door het Woord te accepteren worden zij kinderen van God.

In het derde deel (verzen 14-18) deelt de lezer het perspectief van de mensen die het Woord hebben erkend: 'wij'. De stijl verandert in die van een bekentenis of geloofsuitspraak: de overgang van het universele perspectief in het begin naar het 'ons' aan het einde van de proloog laat het gezichtspunt delen van hen die het Woord hebben ervaren en die hun geloof erin uitspreken. Het Woord dat in het begin was en tot de categorie 'God' hoorde, is nu vlees geworden en is daarmee tot de categorie van de mensen gaan behoren. Het Woord dat 'bij God' was, leeft nu 'bij ons' (vers 14b). Zo laat de proloog de overgang zien van het abstracte, goddelijke en universele bestaan van het Woord naar zijn beperkte, individuele en menselijke bestaan in de wereld. Deze overgang was in de verzen 10-11 nog slechts in algemene termen aangeduid, maar wordt nu in het meest concrete beeld samengevat: het Woord is 'vlees' geworden. Het drukt de ongelooflijke transformatie uit van de goddelijke kwaliteit naar de menselijke lichamelijkeheid.

Onmiddellijk erop laat de tekst volgen dat dit een glorieuze gebeurtenis is: het is geen menselijke zelfverheerlijking, wat we hier zien, maar de heerlijkheid die het Woord als Zoon van de Vader ontvangt. En de tekst voegt in vers 15 toe: deze incarnatie is 'vol van genade en waarheid', woorden die de oudtestamentische woorden *hèsèd* en *'è mèt* ('genade en trouw' of 'liefde vol mededogen') uitdrukken. De wet of Tora wordt hier door Mozes vertegenwoordigd, de liefde vol mededogen door Jezus: 'want de wet is door Mozes gegeven, de genade en de waarheid zijn door Jezus Christus gekomen' (vers 17). Deze verwijzing naar het Oude Testament en de vervulling ervan in Jezus Christus zijn onmiskenbaar. Vers 18 sluit de proloog af, en de woorden 'niemand' en 'ooit' leggen de nadruk op de uniciteit van Jezus: hij alleen heeft God gezien, en hij alleen maakt God zichtbaar en kenbaar (*ezègèsato*). Het is de overweldigende conclusie van een proloog die de incarnatie van het Woord weergeeft als 'exegese van God'.

De kracht van eenheid en de vitaliteit van verschil

Centraal in het denken van Johannes staat het ideaal van de eenheid, de eenheid tussen God, het Woord, Jezus Christus en de mensen, en de eenheid van de

mensen met Jezus Christus, het Woord en God. Deze eenheid wordt teruggebracht tot een wezens-eenheid aan het begin. Het Woord dat aan het begin van alles staat en alles tot wording brengt, maakt deel uit van de goddelijke wereld én werd deel van de menselijke wereld. Aldus legt het Woord de nauwe band bloot tussen Jezus als eniggeboren zoon en God als vader. Het uiteindelijke doel van de proloog is dat deze nauwe banden leiden tot geloof, dat mensen zich verbinden met Jezus Christus, met het Woord en met God. In Genesis 1 staan daarentegen schepping en differentiatie centraal. Van vitaal belang voor leven en voortleven is de erkenning en het behoud van de verschillen. Eenheid zou juist de dood in de pot zijn. Leven gebeurt in onderscheid, terwijl in Johannes 1 leven gebeurt in eenheid en verbondenheid. Een totaal andere denkwereld.

De slotverzen van beide teksten laten deze verschillen goed zien. Genesis 1 eindigt met een verklaring van de heiligheid van de zevende dag en roept op de sabbat te eren. Het onderbouwt het onderscheid tussen de zes weekdays en de zevende dag. De oproep de orde in de geschapen wereld te respecteren is gebaseerd op onderscheid en scheiding. De proloog van Johannes eindigt met een beschrijving van de incarnatie van het Woord en roept op Jezus Christus als het Woord en de bekendmaking van God te erkennen en hem te volgen. Het onderbouwt de eenheid van de geschapen wereld, het Woord, Jezus als eniggeboren zoon van de Vader en degenen die geloof hebben in Jezus Christus.

In de visie van de auteur van Genesis 1 op het begin getuigt hij van de levenskracht van de verschillende soorten in de schepping. De auteur van Johannes 1 getuigt van de aantrekkingskracht van het al-ene: de ene oorsprong die de basis van alles vormt. Leven in samenhang met het ene begin is zijn leidraad. Een leven dat gericht is op de ene waarheid, de ene weg en het ene leven. En dat is iets heel anders dan de auteur van Genesis 1, die de vitaliteit van de verscheidenheid bezingt. Zijn begin beoogt veelvormigheid en diversiteit.

Twee beginnen in één Bijbel, twee onderscheiden visies. Getuigen zij niet zelf reeds van verscheidenheid?

Literatuur

– P. Beauchamp, *Création et séparation. Etude exégétique du chapitre premier de la Genèse* (Bibliothèque des Sciences religieuses), Ed. du Cerf/Desclée de Brouwer, Parijs/Brugge 1969. ■